

Het onbehaaglijke vaderland. De katholieke staatkunde en de Staat der Nederlanden in de negentiende en twintigste eeuw

J. BOSMANS

Voor God, Gezin en Vaderland, zo luidt de titel van een brochure die de RK Staatspartij in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1937 op ruime schaal verspreidde. In dit voor het gewone volk bestemde pamflet wordt in klare taal uiteengezet wat de taak van de partij is.

Dat is: alles *herstellen* in Christus. Alles: de Staat, de maatschappij, de zedelijke orde, de rechtsorde. Christus en Zijn leer moeten de samenleving weer doordeesemen. Daarin alleen ligt het heil der wereld. Daarvoor moeten wij allen persoonlijk en allen samen onversaagd en onvermoeid strijden. Een zware, maar mooie taak !

Kernachtiger kon de RKSP het hoofddoel van de katholieke staatkunde nauwelijks formuleren. Ook daarvoor hebben de leiders nooit enig misverstand laten bestaan over de koers van hun beleid en in de kwarteeuw na 1937 leek de doordeseming van staat en maatschappij met Christus' leer evenzeer nog het wachtwoord van de katholieke politiek, al maakte de gespierdheid van de taal geleidelijk plaats voor bezonnener woordgebruik.

Voor God, gezin en vaderland. Was dat wel nevenschikkend bedoeld? Was het opkomen voor het vaderland wel even belangrijk als het opkomen voor God en gezin? Als staat en maatschappij weer doordesemd moesten worden met Christus en zijn leer, dan mankeerde daar het nodige aan. Het is nog niet eens zo heel lang geleden dat de katholieken dit bezield uitdroegen. Even lang is het geleden dat zij ervan verdacht werden niet van Nederland te houden, van Nederland een ander land te willen maken waarin voor mensen met andere opvattingen geen plaats meer zou zijn. En toch, hoeveel bezwaren de katholieken ook mochten inbrengen tegen de grondslagen van de staat en de maatschappij waarin zij leefden, het valt niet te ontkennen dat zij hun afwijzing voornamelijk theoretisch-ideologisch vorm gaven. Zij ontwikkelden geen revolutionaire gezindheid die zou hebben kunnen leiden tot daadwerkelijke omverwerping van de orde. Als het erop aankwam, deden zij in vaderlandsliefde niet onder voor andere bevolkingsgroepen. Dat valt te illustreren aan de hand van hun houding tegenover het huis van Oranje en het vraagstuk van de verdediging van het koninkrijk.

Het huis van Oranje

Naar goed Vaticaanse opvatting had de ultramontaan geen voorkeur voor een bepaalde staatsvorm en dus zou men hem zeker daar waar de vorst niet de katholieke godsdienst

1 RK Staatspartij, *Voor God, Gezin en Vaderland* (S. 1., s. a. [1937]).

belijdt, mogen zien ageren tegen de monarchie. Zo niet in Nederland, want naar diezelfde Vaticaanse opvatting is iedere staatsvorm acceptabel die de kerk de rechten en vrijheden voor haar heilbrengend werk garandeert. De grondwet van 1848 had de vrijheid van godsdienst vastgelegd en de eerste serieuze toets, het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, was glansrijk gehaald. De katholieken konden tevreden zijn over de koning die niet was bezweken onder het verbale geweld waarmee protestants Nederland ten strijde was getrokken tegen de komst van de bisschoppen. Bewerkt vanaf de kansels, was het gelovige volk gaan geloven in een herleving van de tijd van inquisitie en Bartholomeusnacht. De koning werd bedolven onder petitie om de aanmatiging van de antichrist te weerstaan. Willem III gedroeg zich echter constitutioneel, al hebben Thorbecke en de zijnen daar anders over gedacht. Rogier prijst de zelfbeheersing van deze 'zo impulsieve, met zo weinig verstand begaafde bulderbas'², toen deze, hoewel zijn sympathie als tamelijk rechtzinnig protestant bij de adressanten lag, bij zijn jaarlijks bezoek aan Amsterdam de aanbieders van een smeekschrift met maar liefst 51.000 handtekeningen eronder met enkele gelegenhedsfrases naar huis stuurde en zo althans niet kaarsrecht inging tegen het advies van de ministerraad om te verklaren dat hij geen bevoegdheid bezat om de van hem verlangde stappen te zetten.

Nimmer hebben de katholieken vanaf 1848 enige aanleiding gehad het huis van Oranje ervan te verdenken het grondwettelijk recht van vrijheid van godsdienst ten nadele van hen te willen uitleggen en zo werden de Oranje-telgen ook voor hen het symbool van een orde waarin, zolang het betere niet te bereiken was, best viel te leven en voor de handhaving waarvan zij hun krachten dan ook wilden geven. Zongen zij, de katholieken, niet al vanaf 1818 ter afsluiting van de zondagse hoogmis voor de koning het 'Domine salvum fac regem nostrum', welke bede pas onder het geweld van de beatmis in de jaren zestig van onze eeuw zou bezwijken³? In zijn *Proeve van een Program* uit 1883 formuleerde Schaepman nadrukkelijk dat de nog op te richten katholieke partij de soevereiniteit van het huis van Oranje erkende en huldigde⁴. Ook al vindt men hiervan niets terug in het programma, waarop de katholieke Tweede-Kamerleden zich in 1896 verenigden en dat in de katholieke wereld beschouwd werd als het eerste officiële partijprogramma, in de inleiding op dat programma noemden de ondertekenaars zich wel 'getrouwe onderzaten van het huis van Oranje' en haalden zij met instemming de woorden van Willem III aan: 'Oranje en Nederland, onder Gods zegen vrij, onafhankelijk en één'⁵!

Nadien hebben de katholieken nog vaak in woord en daad hun afhankelijkheid aan de Oranjes getoond. Een memorabel moment was november 1918, toen de orde door

2 L. J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* ('s-Gravenhage, s.a. [1956]) 94.

3 J. Bank, 'Katholieken en de Nederlandse monarchie. Tussen staatsraison en populariteit' in: C. A. Tamse, ed., *De monarchie in Nederland* (Amsterdam-Brussel, 1980) 199.

4 H. J. A. M. Schaepman, *Een katholieke partij. Proeve van een Program* (Utrecht, 1883) 32, art. IV.

5 *Program der katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 20 October 1896* (Amsterdam, 1897) 6.

de revolutiepoging van Troelstra bedreigd leek en de katholieke organisaties met gemak hun achterban wisten te mobiliseren voor een demonstratieve huldiging van koningin Wilhelmina in Den Haag, een huldiging die beschouwd is als een bewijs van integratie van het politieke katholicisme in de Nederlandse staat⁶.

De toenemende sympathie voor het protestantse huis van Oranje bezorgde de katholieke politiek tegen de achtergrond van de principiële neutraliteit van de kerk ten opzichte van de staatsvorm wel enige last, als de formulering van een eigen doctrine over de monarchie in Nederland aan de orde was. Toen de RK Staatspartij zich in de jaren dertig eindelijk zette aan het opstellen van een *Algemeen Staatkundig Program*, loste zij dit probleem handig op door er in het program zelf niets over te zeggen en zich pas in de daaraan toegevoegde 'Algemeene Richtlijnen' uit te spreken voor de monarchale staatsvorm zonder deze te verbinden met het huis van Oranje. In het program zelf bleef men zorgvuldig in het spoor van het Vaticaan door daar althans geen voorkeur voor welke staatsvorm ook te laten blijken. 'Het recht om te bevelen is uit zichzelf aan geen enkelen bepaalden regeeringsvorm noodzakelijk verbonden', heet het. 'Slechts de feitelijke geschiktheid om het algemeen welzijn te verzorgen is toetssteen voor de bruikbaarheid van eenigen bepaalden vorm'⁷. Om nu te vermijden dat men de exclusieve rechten op de troon aan het huis van Oranje zou toekennen, kwam men in de 'Algemeene Richtlijnen' tevoorschijn met de term 'erfelijk nationaal koningschap'.

In overeenstemming met de historische ontwikkeling der Nederlandsche Staatsgemeenschap blijve aan het hoofd van den Staat ons erfelijk nationaal koningschap, gebonden aan een Grondwet waarin de rechtmatige vrijheden des volks worden beschermd. Deze bescherming houdt in, dat geestelijke stroomingen niet worden onderdrukt, tenzij deze gericht zijn tegen de natuurrechtelijke grondslagen der samenleving of het bestaan van den Staat als zoodanig bedreigen. Op dezen grondslag worde het volk in al zijn geledingen samengebonden en de ware volkseenheid bevorderd en verzekerd⁸.

Dat men in het huis van Oranje, al plaatste zich dat dan niet in de katholieke traditie, de beste waarborg had voor een op deze wijze functionerende constitutionele monarchie, stond voor de katholieken buiten kijf en heeft hen dicht om de troon doen scharen. Toen Wilhelmina zich in de donkere jaren van 1940-1945 met haar via radio Oranje uitgedragen standvastigheid ook in de ogen van de katholieken had onderscheiden, erkende de katholieke politiek na 1945 terstond zonder veel omhaal van woorden het huis van Oranje als de erfelijke drager van het nationale koningschap. De KVP, opgericht in december 1945, deed er weliswaar bijna zeven jaar over om het *Algemeen Staatkundig Program* van de RKSP aan te passen, maar al in het eerste ontwerp uit 1946 treffen wij deze erkenning aan. Het huis van Oranje werd de bijzondere waarborg

6 Bank, 'Katholieken en de Nederlandse monarchie', 201.

7 RK Staatspartij, *Algemeen Staatkundig Program en daarbij behorende toelichting* ('s-Gravenhage, 1936) 7, art. III 2.

8 *Ibidem*, 11, art. I 1.

genoemd voorde onafhankelijke, bovenpartijdige uitoefening van het staatsgezag⁹. In de jaren vijftig liet Beel, een van de meest belangrijke katholieke politici van die tijd, zich als vanzelfsprekend betrekken in het driemanschap dat van de regering de opdracht kreeg om de tot dan toe ergste dreiging van een constitutionele crisis als gevolg van de Greet Hofman-affaire te bezweren en aan het hof orde op zaken te stellen.

Een volgend moment waarop de katholieken hun loyaliteit aan het Oranjehuis konden demonstreren, ligt een decennium later toen de zogeheten Irene-kwestie de gemoeden flink heeft beziggehouden. Nadat prinses Irene tot het katholieke geloof was overgegaan en daarna van haar rechten op de troon had afgezien, zodat de voor protestants Nederland pijnlijke vraag, of een katholiek in Nederland wel koninklijk gezagsdrager kan zijn, in dit concrete geval geen reële betekenis meer had en dus ook niet beantwoord hoefde te worden, gingen in het katholieke volksdeel enkele luidruchtige stemmen op om die vraag alsnog te stellen. De katholieke politici, premier Marijnen en fractieleider Schmelzer voorop, legden een wijze terughoudendheid aan de dag en lieten het stellen van die vraag over aan de oppositie, die dat bij monde van de PvdA-leider Vondeling ook deed, om er vervolgens het zwijgen toe te doen. De katholieken voelden zich content met Oranje en hadden geen enkele behoefte aan scherp-slijperij rond een kwestie die slechts theoretisch lag en die in de praktijk hun positie geen voordeel zou hebben kunnen brengen. In 1964, het jaar van de Irene-kwestie, was de integratie van het politiek catholicisme in de Nederlandse staat allang voltooid, zodat we 1964 een bevestiging van die integratie zouden kunnen noemen. Staatsraison won het van een eng katholiek belang, zo lijkt het¹⁰. De politieke leiding van het catholicisme was er niet op uit om haar achterban te apaiseren, maar wilde voor alles de verbondenheid met het koningshuis bewaren. Het klinkt nu, terugkijkend op dat bewogen jaar, wat overdreven om te beweren dat de Irene-kwestie bij machte was de maatschappij te desintegreren, maar de katholieke politici en met hen vele anderen hebben het in die dagen, toen de eerste signalen van verstoring van de rust in het politieke en maatschappelijke klimaat werden afgegeven, wel zo aangevoeld. Beheersing van de tegenstellingen in een samenleving van minderheden was het keurmerk van de Nederlandse politiek geweest en daarvan waren de katholieken alleen maar beter geworden. Het koningshuis als een bovenpartijdige en arbitrale instelling aan discussie bloot stellen, was de goden verzoeken om de consensus in de maatschappij om zeep te helpen. Daarbij had niemand iets te winnen. Zo bezien wisten de katholieke politici de staatsraison toch nog te verbinden met hun taak om ook op te komen voor het katholieke belang, namelijk dat in de gegeven omstandigheden een katholiek op de troon schadelijk was voor althans de politieke positie van de katholieken in Nederland, een paradox waarvan de schijn gemakkelijk te doorschouwen valt, maar in het katholieke volksdeel toen niet door iedereen werd begrepen 11.

9 Centrum voor Staatkundige Vorming, *Ontwerp van richtlijnen voor het katholiek Staatkundig Program* (Utrecht, 1946) art. III A. 1.

10 Bank, 'Katholieken en de Nederlandse monarchie', 207.

11 M. van der Lubbe, 'Antipapisme en de kwestie-Irene', *Ex Tempore. Historisch Tijdschrift KU Nijmegen*, XI (1992)49-58.

De verdediging van het koninkrijk

Nu dan die andere illustratie van genoegzame vaderlandslievendheid: de bereidheid om mee te werken aan de verdediging van het land. Op dit punt hebben de katholieken lang een ambivalente houding getoond. Dat is terug te voeren op een mengeling van redenen. Daar was in de eerste plaats een grenzeloos vertrouwen in de mogelijkheid van een internationale rechtsorde die oorlog zou weten uit te bannen. Voorts moet worden gewezen op de traditie van neutraliteit die Nederland tot 1940 buiten oorlogsgeweld hield. En ten slotte bestonden er grote bezwaren tegen het kazerneleven dat op het zedelijk gedrag van de jongens alleen maar een bedenkelijke uitwerking kon hebben. In het laatste kwart van de negentiende eeuw blonken de katholieken uit in verzet tegen de algemene dienstplicht. Toen aan het einde van die eeuw dan eindelijk het remplacantenstelsel werd vervangen, was van de katholieke kamerleden Schaepman de enige die voorstemde. Overigens had hij in zijn 'Proeve' van 1883 de toon gezet voor bescheidenheid: 'De uitgaven voor leger en vloot, alsook de lichten voor de militie moeten tot het noodzakelijke worden beperkt'¹². De Tweede-Kamerfractie voegde in haar program van 1896 daaraan toe dat naar verheffing van het zedelijk leven bij land- en zeemacht moest worden gestreefd¹³.

Wat precies onder dat noodzakelijke moest worden verstaan, leidde in de katholieke politiek uiteraard tot verdeeldheid die bij de behandeling van de vlootwet in 1923 het scherpst naar buiten is getreden. Toen stelden tien katholieke Kamerleden zich op tegen voorstellen van het bevriende kabinet-Ruys de Beerenbrouck om de vloot te versterken; bij de eindstemming, die het wetsontwerp deed sneuvelen, gaven zij de doorslag. Hun motieven lagen, in weerwil van de hier en daar beleden ontwapeningsgedachte, overwegend in de financiële sfeer. Daar vonden de katholieken ook in de jaren dertig, toen over de bedoeling van Hitler-Duitsland weinig misverstand kon bestaan, de argumenten om prioriteit te schenken aan de werkloosheidsbestrijding boven versterking van de defensie. Toch leidde het sombere perspectief van die jaren tot iets meer bekommernis om de handhaving van Nederlands zelfstandigheid, althans op papier. In het *Algemeen Staatkundig Program* van 1936 staat weliswaar niet meer te lezen dan dat de zelfstandigheid moet worden gehandhaafd, maar in de 'Algemeene Richtlijnen' is er sprake van een grotere inspanningsverplichting dan voorheen. Herhaald werd dat de organisatie van leger en vloot beperkt moest blijven tot het strikt noodzakelijke, maar nu werd tegelijkertijd opgemerkt dat zij wel berekend moest zijn voor de handhaving van de neutraliteit en de verdediging van de onafhankelijkheid en integriteit van het Koninkrijk¹⁴. Veel consequenties had deze nuancering van een oud standpunt overigens niet. De oorlogsdreiging werd wel gevoeld, maar ook al ontbrak het niet aan waarschuwend geluiden, de werkelijkheid wilde men ook hier pas goed onder ogen zien toen het te laat was¹⁵.

12 Schaepman, *Een katholieke partij*, 35, art. XIV.

13 *Program der katholieke leden van de Tweede Kamer*, 10, art. III.

14 RK Staatspartij, *Algemeen Staatkundig Program*, 6, art. II 2, 14, art. II 6.

15 J. A. M. J. Janssen, 'Kerk, coalitie en defensie in het Interbellum' in: G. Teitler, ed., *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren, 1984) 42-62.

Wat valt er te zeggen over het gedrag van de katholieken in de bezettingstijd? In ieder geval niet veel bijzonders. Er waren tallozen die uitblonken in vaderlandsliefde, evenals er waren die handjeplak met de Duitsers maakten. Bekend is dat de katholieken massaal toestroomden tot de Nederlandse Unie. Door het snelle wegvallen van de RK Staatspartij, die pas in de zomer van 1945 weer van zich zou laten horen, gold de Unie als de uitlaatklep voor allerlei gevoelens van frustratie over het functioneren van de parlementaire democratie en het politieke bestel in het algemeen, maar in die beginfase van de bezetting was zij toch allereerst het medium bij uitstek om afkeer te tonen jegens de Nieuwe Orde en vooral jegens de NSB die zonder meer als landverraderlijk gold. Eten uit Duitse handen was smakeloos, dat vonden ook de meeste katholieken.

Het zou in dit verband interessant zijn te weten wat het precieze aandeel van de katholieken in het verzet en de collaboratie is geweest, maar hierover valt bij gebrek aan betrouwbare cijfers weinig zinnigs op te merken. Lou de Jong komt met veel slagen om de arm tot een aantal van 25.000 echte illegale werkers, waarbij hij alleen diegenen in zijn schatting heeft meegenomen die in een vast organisatorisch verband actief waren. Hoeveel katholieken bevonden zich onder hen? Voor de samenhang tussen illegaal werk en het behoren tot een bepaalde volksgroep verwijst De Jong naar een studie van L. Lamers uit 1958, welke studie is gebaseerd op een onderzoek naar de dossiers van ruim 6.600 illegale werkers, wier activiteit tot dan toe geleid had tot de toekenning van een verzetspensioen. Lamers' cijfers — maar wat zijn zij waard? — tonen een opmerkelijke ondervertegenwoordiging van de katholieken aan: met 17,7% scoren zij van de grote godsdienstige groeperingen en ook vergeleken met de buitenkerkelijken het laagst, terwijl zij volgens de volkstelling van 1947 35,7% van de mannelijke beroepsbevolking uitmaakten¹⁶. Passen wij nu de cijfers van Lamers in al hun voorlopigheid toe op die van De Jong, dan leidt dat tot een heel voorzichtige schatting van ongeveer 4.400 katholieke illegale werkers, althans volgens De Jongs omschrijving. Het is verhoudingsgewijs een schamel aantal, maar moet dat tot de conclusie voeren dat de katholieken zich het minst vaderlandslievend hebben gedragen? De Jong is fair genoeg om deze conclusie niet te trekken. De zwakte van het statistisch materiaal onderkent hij door met nadruk erop te wijzen dat illegaal werk niet uitsluitend door 'illegale werkers' werd bedreven; dat er ook enkele duizenden individuele saboteurs aan het werk zijn geweest; dat honderd-, misschien tweehonderdduizend gezinnen betrokken waren bij de huisvesting van onderduikers en dat velen klaarstonden om de illegale werkers hulp te verlenen. 'In hùn kring,' aldus De Jong, 'vindt men de 'tantes' en 'omes', de 'opoes' en 'opa's', wier toewijding en inzet voorwaarde waren voor de activiteit der illegale werkers'¹⁷. Aan een schatting van hun aantal heeft De Jong zich wijselijk niet gewaagd. Dat zou alleen maar hebben kunnen uitdraaien op onverantwoorde speculatie. Iets dergelijks zou gelden, als men zou

16 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, VII ('s-Gravenhage, 1976) 1047-1049.

17 *Ibidem*, 1052.

pogen het aandeel van de katholieken in de collaboratie vast te stellen. Bij mijn weten bestaan er nog geen analyses van de collaboratie per bevolkingsgroep, zodat deze parameter voor mijn exercitie voorlopig onbruikbaar moet blijven.

Oordelen over het gedrag van de katholieken als groep tijdens de bezetting in termen van vaderlandsliefde is dus lastig. In ieder geval raakte het katholieke volksdeel niet op drift, toen het aan politieke leiding kwam te ontbreken. Vrijwel onmiddellijk na 10 mei 1940 smoorden de activiteiten van het partij-apparaat in de verwarring van die dagen. Er kon nog net een oproep aan de leden van af tot steun aan de Nederlandse Unie, vanwaaruit velen de overstap naar verzetswerk maakten. Het was de kerkelijke leiding met aartsbisschop De Jong vooraan, die haar verantwoordelijkheid nam en het kerkvolk voortdurend de grenzen in het onvermijdelijke proces van aanpassing voorhield, hetgeen een eventueel afglijden naar collaboratie op grote schaal zeker heeft tegengewerkt.

De ervaring van 1940-1945 had uiteraard uitwerking op de defensie-paragraaf van de katholieke partij. Beperking tot het strikt noodzakelijke, men zal het na 1945 niet meer horen. In september 1945 presenteerde het Centrum voor Staatkundige Vorming, dat de overgang van RK Staatspartij naar Katholieke Volkspartij begeleidde, een ontwerp van een staatkundig urgentieprogramma, waarin aan het koninkrijk een sterke land-, zee- en luchtmacht werd voorgeschreven en in het *Algemeen Staatkundig Program*, dat de KVP in 1952 vaststelde, heette de defensie een primair staatsbelang, waarvoor belangrijke offers van de burgers konden en moesten worden gevraagd¹⁸. De koude oorlog verstevigde de overtuiging dat het pal staan voor het vaderland een hoge prijs waard was. Toen direct na het uitbreken van de Korea-oorlog in 1950 de regering het defensie-budget verhoogde, stelde de katholieke Tweede-Kamerfractie zich in het voorste gelid op om dit toe te juichen¹⁹.

Het valt moeilijk aan te tonen, maar zou deze gretigheid, hoe verklaarbaar op zich vanuit de situatie van toen, toch niet een diepere grond kunnen hebben? Namelijk deze dat men aan de zo vaak geuite en gevoelde verdenking dat een goed katholiek geen goed vaderlander kon zijn, geen voedsel meer wilde geven. In de houding van de katholieken in een andere, kort daarvoor spelende kwestie lijkt zoiets ook aan de orde te zijn geweest. Jan Bank althans doet in de conclusie van zijn nog steeds imponerende studie over *Katholieken en de Indonesische Revolutie* de suggestie het opvallende engagement van de katholieke partij in de Indonesische kwestie mede te bezien in het licht van het vraagstuk van de loyaliteit aan en het bewustzijn van te behoren tot de Nederlandse natie. Dat engagement is daarom opvallend te noemen omdat de katholieken tot 1945 tamelijk schone handen hadden; zij konden niet terugvallen op een koloniale leer en een jarenlange politieke traditie ten deze. Hieruit laat zich de onkunde verklaren om de nieuwe realiteiten in de Indische archipel op hun werkelijke merites te beoordelen, realiteiten die niet uitsluitend werden opgelegd door het feit van de als

18 RK Staatspartij, *Ontwerp van een Staatkundig Urgentie-Program* (s-Gravenhage, 1945) art. V 4; Katholieke Volkspartij, *Algemeen Staatkundig Program van de Katholieke Volkspartij* (S. 1, s. a. [1952]) 8, art. 32.

19 J. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, II, *De tijd na 1940* (Assen-Maastricht, 1990) 52.

onwettig beschouwde Republiek van Soekarno, maar ook voortkwamen uit de militaire en economische krachtsverhoudingen van dat moment en uit de snelle internationalisering van het koloniale vraagstuk. En deze onkunde leidde dan tot een dwepen met een weinig realistische blauwdruk voor een koninkrijk nieuwe stijl. De dekolonisatie van Indonesië werd er nauwelijks door opgehouden, maar de prijs die Nederland heeft moeten betalen, was hoog: het leven van vele jonge soldaten aan beide zijden, een moeizame relatie met Indonesië en trauma's die generaties zouden doorwerken. Het is niet redelijk om de katholieke politiek alleen voor dit alles verantwoordelijk te stellen. Per slot van rekening werd het beleid gevoerd door coalitiekabinetten waaraan ook de PvdA en later de VVD en de CHU steun verleenden, terwijl een krachtige parlementaire en buitenparlementaire oppositie ter rechterzijde een niet onbelangrijke bijdrage leverde. In de uitkomst kon de katholieke politiek zich nauwelijks herkennen en het is een constatering achteraf dat zij had gestreden vooreen op voorhand verloren zaak. Waar kwamen dan die krampachtigheid en koppigheid vandaan, waarmee zij vasthield aan niet werkbare concepten? Gelet op dat door het koloniale vraagstuk nauwelijks belaste verleden, is hier ruimte voor verbazing, maar, zo suggereert Bank, de vrees onder katholieke politici om voor niet-nationaal te worden gehouden, lijkt geprikkeld te hebben tot volharding²⁰.

Régionalisme

In zijn recente handboek over de geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw neemt Woltjer afstand van Banks hypothese. Zijns inziens is de gedrevenheid van de katholieken op dit punt eerder te verklaren uit frustratie dat zij als grootste groepering er tot dan toe nog niet in waren geslaagd hun stempel in het algemeen op het regeringsbeleid te drukken²¹. Het een sluit het ander echter niet uit. Hoewel het nauwelijks bewijsbaar is, lijkt er toch wel iets voor te zeggen te zijn dat de katholieke staatkunde in die eerste jaren na de bevrijding definitief wilde afrekenen met de negatieve beeldvorming van haar nationale instelling. Daar mag dan wel bij worden opgemerkt dat de katholieken zelf het nodige hebben bijgedragen aan die beeldvorming. Natuurlijk hadden zij voldoende redenen om zich ook na 1848, toen de grondwet de obstakels voor hun politieke en maatschappelijke emancipatie had weggenomen, achtergesteld te blijven voelen. Het bij tijd en wijle heftig beleden antipapisme en de soms met hartstocht uitgedragen pretentie van de protestanten dat de Nederlandse staat met het koningshuis van hen was, kweekten een sfeer waarin de katholieken gedwongen waren hun emancipatie als het ware te bevechten. Maar de op zich begrijpelijke overgevoeligheid waarmee overall antipapisme werd gezien, ook daar waar het niet was, en het aplomb waarmee werd teruggekaatst op al dan niet gerechtvaardigde beschuldigingen van papisme, konden twijfels aan de nationale gezindheid moeilijk wegnemen. Vooroordelen over de katholieken kregen zo weinig kans te slijten.

20 J. Bank, *Katholieken en de Indonesische Revolutie* (Baarn, 1983) 485-490.

21 J. J. Woltjer, *Recent verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 1992) 214-215.

Vooroordelen hebben altijd iets ongegronds in zich. De katholieken hebben zich in de regel steeds braaf gevoegd in de instituties van de Staat der Nederlanden, zich bereidwillige vaderlanders getoond en toch is er met die bereidwilligheid iets aan de hand. Hebben zij zich altijd wel echt Nederlander gevoeld, Nederland als hun vaderland beschouwd? Voor de negentiende eeuw laat deze vraag zich ogenschijnlijk gemakkelijker beantwoorden dan voor de twintigste. Immers bestond Nederland in de negentiende eeuw eigenlijk wel? In formeel-staatkundige zin zeker. In 1795 was de federaal georganiseerde republiek der Verenigde Nederlanden vervangen door een eenheidsstaat, bevestigd bij de oprichting van het koninkrijk der Nederlanden in 1814-1815. Het gewestelijk particularisme was toen de nek omgedraaid, maar daarmee was de oriëntatie van de bewoners op die staat nog niet een feit. Het koninkrijk moest eerst een proces van sociaal-ruimtelijke integratie en van schaalvergroting doormaken, eer de bevolking zich daadwerkelijk kon verheffen boven de lokale en regionale omgeving en zij een gevoel van verbondenheid met het door de nationale staat bestreken territorium kon ontwikkelen. Dat proces was rond de eeuwwende een heel eind gevorderd, maar nog niet helemaal voltooid. De sociaal-geografen Hans Knippenberg en Ben de Pater hebben een paar jaar geleden een prikkelende studie gepubliceerd over de eenwording van dit Nederland, waarin zij de integratie en de schaalvergroting in hun infrastructurele, economische, politieke en sociaal-culturele dimensies presenteren als de belangrijkste motoren in de ontwikkeling van de 'archipel van gebieden en samenlevingen', zoals zij het Nederland van omstreeks 1800 typeren, naar grotere eenheid. Bij hun startpositie zien zij de bevolking zich voornamelijk oriënteren op de eigen streek binnen een straal van enkele kilometers om gaande de negentiende eeuw onder invloed van allerhande moderniseringsverschijnselen zich een gevoel te bezorgen dat men tot een en dezelfde collectiviteit behoort. Natiebesef is nodig om de identificatie met de nationale staat inhoud te geven. Waar de auteurs natievorming omschrijven als 'een proces van emotionele eenwording van voorheen gescheiden territoriale groepen'²², geven zij ons de ruimte om te begrijpen waarom de katholieken maar moeizaam die identificatie bereikten.

In de eerste plaats moet er dan op worden gewezen dat in de negentiende eeuw de lokale en regionale gebondenheid onder de katholieken sterker was dan het groepsbesef. 'Het katholieke zuiden' lijkt voor deze eeuw een anachronisme. Brabant en Limburg hadden toen weinig met elkaar gemeen. Hoeveel moeite heeft het wel niet gekost om de katholieken onder te brengen in één nationaal staatkundig verband? Pogingen daartoe ketsten de hele negentiende eeuw door af op, als ik goed zie, de hopeloze verdeeldheid onder de katholieke politici in een ultramontaanse en een liberale richting en nog meer op de regionale bevangenheid van het overgrote deel der katholieken. De katholieke kamerleden waren nog overwegend afkomstig uit Brabant en Limburg, de meeste tot op het bot conservatief en slechts op één lijn te krijgen als katholieke rechten in het geding waren; voor het overige wenste ieder voor zich uit te

22 H. Knippenberg, B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen, 1988)20.

maken welk politiek standpunt zou worden verdedigd. Pas in 1896, toen de andere hoofdstromingen allang hun nationale politieke organisatie bezaten, slaagde Schaepman erin om althans de katholieke leden van de Tweede Kamer achtereen gezamenlijk programma geschaard te krijgen, een schamel programma overigens dat algemene en soms heel praktische richtlijnen op een beperkt aantal terreinen van overheidszorg bevatte, maar dat nauwelijks de geest ademde van een nationaal gerichte staatkunde. Het werd een jaar later door alle kiesverenigingen aanvaard. In 1904 volgde de oprichting van de Algemene Bond van RK Kiesverenigingen, die er niet in slaagde uit te stijgen boven het niveau van een propaganda-instituut bij verkiezingen; de Noord-Brabantse Bond deed niet eens mee. De nationale oriëntatie werd door het districtenstelsel uiteraard niet bepaald gestimuleerd. Pas na de grondwetswijziging van 1917, toen dat stelsel werd vervangen door het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging, gingen de katholieken noodgedwongen over tot de stichting van een echte politieke partij. Dat duurde in feite nog tot 1926 toen de RK Staatspartij officieel ten doop werd gehouden en pas tien jaar later verschaft de partij zich een *Algemeen Staatkundig Program* waarin voor het eerst de principiële grondslagen van de katholieke staatkunde werden vastgelegd. Tot dan toe had men zich, onder actualisering zodra verkiezingen in aantocht waren, tevreden gesteld met het programma van 1896. Maar ook in de RKSP, zoals later in de KVP trouwens, zou het régionalisme speurbaar blijven. De leidende posten in de partij waren meestal in handen van katholieken uit het westen en die stoorden zich nogal aan het patriottisme dat de Brabanders en vooral de Limburgers maar niet onderdrukt kregen, terwijl dezen zich op hun beurt ergerden aan het Hollandse karakter van de katholieke partij. RKSP en KVP hebben in het zuiden bij gemeenteraadsverkiezingen dan ook nooit hoog weten te scoren.

De mogelijkheid om regionale eigenheid en katholieke geloofstrouw vrijelijk binnen een lokaal patriottisme te beleven, moet voor de meeste katholieke Nederlanders tot in de twintigste eeuw de beperkte horizon van hun vaderlanderschap hebben uitgemaakt,

zo heeft Bornewasser terecht opgemerkt²³.

Ordering van staat en maatschappij

Er is nog iets dat gereede twijfel oproept aan de zuiverheid van dat vaderlanderschap. Dat was nog niet eens zozeer het feit dat na 1848 voorrang werd gegeven aan het verwerven van volledige vrijheid van het godsdienstig leven boven het streven naar reële maatschappelijke gelijkheid, maar wel de overdaad waarmee in de katholieke staatkunde werd verwezen naar de encyclieken als richtsnoer voor het praktische politieke handelen. Dat begon met *Quanta Cura* van 1864, die het einde inluidde van de samenwerking met de liberalen die immers door de paus op een prominente plaats

23 J. A. Bornewasser, 'De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland' in: *Idem, Kerkelijk verleden in een wereldlijke context* (Amsterdam, 1989) 279.

waren gezet in de bij deze encycliek behorende catalogus van dwalingen, de *Syllabus Errorum*. Men kan tot ver in de twintigste eeuw geen officieel document van de katholieke partij openslaan, of men vindt er verwijzingen in naar de pauselijke boodschappen; de opsomming van encyclieken werd allengs langer. Zij werden gebruikt ter legitimering van specifieke opvattingen over staat en maatschappij, die vervolgens werden uitgedragen als de voor Nederland juiste staatkundige beginselen. Dat versterkte aan gene zijde alleen maar de verdenking dat de katholieken in Nederland zich in alles lieten souffleren door het Vaticaan en derhalve onbetrouwbare staatsburgers waren, aan wie vooral geen staatszaken moesten worden toevertrouwd.

In het verzuilde bestel ontbraken de condities om naar elkaar te luisteren en te twijfelen aan het eigen gelijk. Naarmate integratie en schaalvergroting in de loop van de negentiende eeuw de voorwaarden hadden gecreëerd voor identificatie met de nationale staat, compliceerde de in het laatste kwart van die eeuw in gang gezette verzuiling dat identificatieproces. Voorzover de verzuiling een emancipatorisch doel diende, was zij gericht op verwerving en erkenning van de rechtmatige plaats van de betreffende bevolkingsgroep of klasse in de Nederlandse samenleving en kon zij zo zeker bijdragen aan het aankweken van een vaderlands gevoel. Maar verzuiling had ook een tegendraads effect. Veel verzuilers in katholiek Nederland handelden vanuit louter pastorale motieven om de eigen bevolkingsgroep af te sluiten van de dwalingen des tijds, en alles wat niet katholiek was, werd dan gemakkelijk voor een dwaling gehouden. Na de breuk met de liberalen begon de onstuitbare opmars van de sociaal-conservatieven, de ultramontanen, voor wie het woord van Rome wet was. 'Omnia restaurare in Christo' werd nu het devies. 'Ad majorem Dei gloriam' hamerden de jezuïeten er bij de jeugd op hun befaamde scholen in. Het door Schaezman gedichte 'Aan U, o Koning der eeuwen' werd het katholieke volkslied en toen de paus in 1925 het feest van Christus Koning instelde, degradeerde iedere voorzitter vanzelf tot vicevoorzitter²⁴. In de afgeslotenheid van de zuil sublimeerden de katholieken onder aanvoering van de alom aanwezige geestelijkheid het besef dat zij de enige waarheid in pacht hadden, vertolkt door de onfeilbare plaatsvervanger van God op aarde, en dat zij de anderen dienden te bekeren tot deze waarheid. 'Omnia restaurare in Christo', dat werd ook het devies van de katholieke politiek.

Op een grote partijmanifestatie in 1936 zeiden de kopstukken van de RKSP het zo: 'In dezen tijd heeft Nederland het katholieke volksdeel en de staatkundige beginselen naar katholieke opvatting hard- en broodnoodig'. En

wie iets begrijpt van den tegenwoordigen tijd, ziet het grijpbaar voor oogen, dat wij ons werk, allereerst in de gedachtenvorming, sterk en bewust moeten instellen op de voorlichting, ja, onophoudelijke bewerking van het geheele Nederlandsche Volk²⁵.

Het zou niet veel moeite kosten hier een lange lijst met dergelijke, van een geweldige

24 A. F. Manning, 'Katholieke opinies in het interbellum met betrekking tot politiek-maatschappelijke problemen' in: *Idem, Mensen en situaties. Scènes uit het katholiek leven in de negentiende en twintigste eeuw* (Baarn, 1990)288.

25 RK Staatspartij, *Onze eendracht 's lands kracht!! Redevoeringen uitgesproken bij gelegenheid van*

missioneringsdrang getuigende uitspraken van voor en na 1936 te presenteren. In de praktijk van de politiek profileerden de katholieken zich tussen ruwweg 1850 en 1950 door zich met een apostolische ijver te storten op het zedelijkheidsvraagstuk, de processievrijheid, de erkenning van het kerkelijk huwelijk, de bescherming van het gezin, het gezantschap bij de H. Stoel. Dat waren voor hen kwesties van het vitaalste belang. In 1925 bijvoorbeeld zouden zij zonder pardon een geestverwant kabinet laten vallen toen bleek dat de opheffing van dat gezantschap niet meer was tegen te houden. Zolang de gezagsgetrouwheid van de katholieken in tact bleef, ontvingen de politieke leiders applaus op applaus, telkens wanneer zij hun achterban de boodschap brachten dat hun inzet heel wat verder reikte dan het opkomen voor profane zaken. Het dienen van het algemeen welzijn werd nadrukkelijk verbonden met het waarborgen van de ongehinderde ontplooiing van de werkzaamheden van de katholieke kerk in Nederland. De katholieke staatkunde versterkte de indruk bij de katholieken dat er weinig deugde aan dat Nederland waarin zij woonden en dat de vijandigheid waarmee zij werden bejegend, moest worden bestreden met niet aflatende rekatholiseringspogingen.

Zelfs de grondslagen van de staat deugden niet. In de officiële partijdocumenten kom ik slechts éénmaal de ongeclausuleerde formulering tegen dat de parlementaire democratie voor Nederland de aangewezen regeringsvorm is, namelijk in het ontwerp van het Algemeen Staatkundig Program van de KVP uit 1951²⁶. In het definitieve program van 1952 staat het er niet meer. Om misverstanden te voorkomen: in de katholieke staatkunde zijn totalitaire stromingen als het nationaal-socialisme en het communisme altijd heftig bestreden en is de democratie steeds gekoesterd. Alleen de vorm waarin de democratie in Nederland was gegoten, vond afkeuring, overigens meer op papier dan in de praktijk. Het debat over de ideale inrichting van staat en maatschappij heeft men vanaf het einde van de negentiende eeuw meer dan een halve eeuw volgehouden, maar het is vrij vruchteloos gebleven. Het liberalisme, zo luidde de katholieke overtuiging, leidt tot een atomistische structuur van de samenleving en het socialisme tot etatisme dat het verfoeilijke individualisme weliswaar verdringt, maar daarvoor in de plaats ongebreidelde staatsbemoeienis en staatsalmacht brengt. Daartegenover werd dan het corporatisme geplaatst dat staat en maatschappij een organische structuur zou bezorgen. Dat was dan geen alternatief voor de parlementaire democratie, maar juist een zuivering van gebreken die het democratisch bestel aankleefden, met name het eenzijdig individualistisch karakter van de staatsinrichting, voortspruitend uit het van de foute volkssouvereiniteitsgedachte van Verlichting en Franse Revolutie afgeleide algemeen kiesrecht.

Naarmate in dat voor de politieke en maatschappelijke ontwikkeling zo belangrijke laatste kwart van de negentiende eeuw de verwijdering van de liberalen voortschreed,

den landdag der RK Staatspartij, gehouden den 2en Februari 1936 in de Apollohal te Amsterdam ('s-Gravenhage, 1936) 8 (Ch. J. M. Ruys de Beerenbrouck, oud-voorzitter RKSP) en 27-28 (C. M. J. F. Goseling, voorzitter RKSP).

²⁶ Katholieke Volkspartij, *Ontwerp van een Algemeen Staatkundig Program van de Katholieke Volkspartij* (Baarn, 1951) 5, art. III A. 2

het socialisme een politieke kracht van betekenis werd en Rome schijnbaar maatwerk leverde voor de bestrijding van de dwaalleren, voelden de katholieken zich gedrongen hun staatsleer te enten op het corporatistische gedachtengoed. Opgejaagd, of als men dit woord ongepast vindt, geïnspireerd door *Rerum Novarum* en later door *Quadragesimo Anno*, ontwierpen zij hele blauwdrukken voor de ware democratie. In het isolement van de zuil bevestigden zij elkaar in de overtuiging dat het hier niet ging om een terugdringen van het democratische beginsel, maar om een zuiveren ervan. Aanpassen en ombouwen van de parlementaire democratie ter versteviging juist van de democratische gedachte werden de sleutelwoorden. Dat daar buiten de zuil anders over werd gedacht, deerde niet. Hoewel bepaalde elementen van ordening op corporatistische leest, namelijk die met betrekking tot de arbeidsverhoudingen, elders niet zonder meer werden afgewezen, maakte het doortrekken van het corporatisme naar het niveau van de staat de katholieken verdacht, zeker toen in het Interbellum, de tijd dat het debat in katholiek Nederland zijn hoogtij beleefde, het fascisme zich eveneens op het corporatisme liet voorstaan en de totalitaire stelsels in landen als Italië en Portugal zich op dezelfde inspiratiebronnen beriepen als de katholieken hier te lande deden: de pauselijke boodschappen.

De stellige manier waarop de katholieken de voortreffelijkheid en juistheid van hun opvattingen uitdroegen en alles wat niet katholiek was, schadelijk verklaarden voor het land, moest in een pluriforme samenleving als de Nederlandse wel de indruk bestendigen dat Nederland hun vaderland niet was, dat zij in afwachting verkeerden van betere tijden waarin zij, gelet op de demografische ontwikkeling, in de meerderheid zouden zijn; dan zouden zij de rekatholisering van het land voltooien.

Pas halverwege de jaren zestig brak twijfel aan het eigen gelijk door. Zo heet het in het structuurrapport van de KVP uit 1966 dat beginselen geen onveranderlijke grootheden zijn die de inrichting van staat en maatschappij a priori aangeven. Er kwam een accent te liggen op 'het betrekkelijke en het tijdgebonden karakter van vele opvattingen en zienswijzen op sociaal en politiek gebied' en het vertolken van 'de' christelijke waarheid werd nu ineens aanmatigend genoemd²⁷. De KVP heeft niet meer de kans gekregen haar staatkundig program aan te passen, zodat zij altijd de opvatting heeft meege dragen, in het program van 1952 overgenomen uit dat van de RKSP uit 1936, dat het recht om te bevelen aan geen enkele bepaalde regeringsvorm noodzakelijk is gebonden²⁸. Maar zij heeft zich, met uitzondering van de eerste jaren na de bevrijding toen de hoop nog gloorde iets van die ideale samenleving te kunnen realiseren, niet overgegeven aan de hartstocht van weleer om principieel ten strijde te trekken tegen de bestaande staatsordering. Dat het CDA zich in zijn programma van 1980 zonder omwegen uitsprak voor de parlementaire democratie en de constitutionele monarchie onder het huis van Oranje, was wat de katholieken betrof een formele bevestiging van voorkeuren die al heel lang bestonden²⁹.

27 Katholieke Volkspartij, *Grondslag en karakter van de KVP. Rapport van de structuurcommissie van de KVP* ('s-Gravenhage, 1966) 1, 5, 12.

28 Katholieke Volkspartij, *Algemeen Staatkundig Program*, 2, art. 4b.

29 Christen Democratisch Appèl, *Program van uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl* ('s-Gravenhage, s. a. [1980]) 5, art. 5, 6, art. 8.

Gelet op het triomfalisme waarmee de katholieke zuil voor 1950 het eigen gelijk vierde, vraagt men zich wel af wat er tussen 1950 en 1980 is gebeurd. Het vergt een aparte verhandeling om hierop te antwoorden. Ik stip slechts het volgende aan. De mislukking van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, wezenlijk onderdeel van het corporatisme, was een aanslag op het enthousiasme waarmee men het ideaal had beleden. Het geloof in de haalbaarheid werd opgegeven en daarmee bevrijdde de katholieke staatkunde zich van een last die haar zo lang had afgehouden van een oprechte omarming van de parlementaire democratie. En had de praktijk van die democratie niet juist gunstig uitgewerkt op de politieke emancipatie?

Het hoogtepunt van die emancipatie ligt in de jaren vijftig, toen de katholieken definitief doorstootten naar het centrum van de macht. Voorheen hadden zij vaak moeten dingen naar de gunst van de ander, nu was de ander aan de beurt om de KVP aanzoeken te doen. Gingen de katholieken in de jaren dertig tegen de numerieke verhoudingen in nog gebukt onder de protestantse dominantie, na 1945 waren zij het die in wezenlijke mate zouden bepalen wie mocht aanschuiven aan de regeringstafel.

Hoewel zelf een van de markantste figuren in het ordeningsdebat, wees Romme met name als de naoorlogse politieke leider van katholiek Nederland tussen 1946 en 1961 de KVP de weg. Geschoold in de Amsterdamse gemeenteraad, waar hij als voorzitter van een kleine fractie had leren opboksen tegen de machtige sociaal-democratie, en in het vierde kabinet-Colijn, waar hij als minister van sociale zaken de onaantastbaar geachte antirevolutionaire leider Colijn van het voetstuk had gehaald³⁰, ontdeed hij de politieke partij van het achter dat triomfalisme schuilgegene gebrek aan zelfvertrouwen. Romme bracht en hield de KVP in het machtscentrum, waar zij, zo betoogde hij voortdurend, niet langer de schutse van de kerkelijke leiding moest zoeken, maar op eigen kracht politiek moest bedrijven. Dat zij dat ook kon, toonde hij zelf aan door tegen veel weerstanden in de samenwerking met zelfs de nog niet eens zo kort daarvoor vermaledijde sociaal-democraten aan te gaan. Onder zijn leiderschap schoven de katholieken van de rand naar het midden van de politieke arena en daar voelde de omgeving niet meer zo vijandig aan.

De politieke emancipatie van het katholieke volksdeel was hiermee voltooid. Het lijkt tragisch dat de KVP daarna in een vrije val terecht kwam, maar de eenheidspartij had haar functie vervuld. De intrede van de zwevende kiezer ook in het katholieke volksdeel, toonde aan dat de katholieken in Nederland thuis waren geraakt.

30 J. Bosmans, *Romme. Biografie 1896-1946* (Utrecht, 1991) 125-210, 259-354.

Russische schulden aan Nederland na de revolutie

N. A. VAN HORN

Vijfenzeventig jaar en een wereldideologie geleden, veranderde Rusland in de Sovjet-Unie. In 1917 ging die omwenteling gepaard met oorlog, burgeroorlog, hongeren leed. We willen ons in onderstaand verhaal beperken tot een klein aspect van de gebeurtenissen uit 1917. Jacob Presser verwoordde dit aspect in zijn autobiografie aldus:

Onder de klanten van het kantoor kwamen zeer vele kleine luiden van vooral ex-werksters, garderobe- en retiradejuffrouwen, veelal op hofjes, met spaarduitjes, welke zij op raad van de heren Feekei belegd hadden, in de regel althans, in Russische spoorwegen en meer zulke als waardevaste en hoge rente dragende aangeprezen papieren: het was op zichzelf al zielig, ze al die aardrijkskundige namen te horen radbraken, maar nog zieliger werd het, toen de onchristelijke bolsjewisten met één pennestreek de hele boel waardeloos maakten. Arme schepsels I.

En om dit laatste gaat het hier: de annulering van de Russische schulden. Vrijwel iedereen heeft in de familie verhalen over verloren kapitalen en waardeloze aandelen uit die tijd. De papieren zelf hebben geen waarde meer, ze zijn hooguit als verzamelobject interessant. Het probleem is niet meer van direct actueel belang, maar het beheerste jarenlang de betrekkingen tussen Nederland en de Sovjet-Unie. Overigens heeft Groot-Brittannië in 1986 met de Sovjet-Unie een akkoord gesloten waarbij schulden over en weer werden erkend en verrekend. Het bericht daarvan gaf Nederlandse fondsenhouders hoop op vergoeding².

Russische betrekkingen met het buitenland

Rusland draaide in de negentiende en begin twintigste eeuw normaal mee in het internationale economische en financiële verkeer. Het land dreef handel met het buitenland, betaalde of ontving, plaatste leningen, kortom alles wat een beschaafde natie deed. Het Russische keizerrijk omvatte op dat moment meer dan de Sovjet-Unie zoals wij die hebben gekend: ook Polen en Finland maakten nog deel uit van het Russische keizerrijk. In 1914 had Rusland partij gekozen tegen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije en hun bondgenoten. Rusland streed mee aan de zijde van de geallieerden. Dat leverde al direct problemen op aangezien de belangrijkste handelspartners van Rusland vóór 1914 Duitsland en Oostenrijk-Hongarije waren geweest. Die directe handelsbetrekkingen werden verbroken waarmee 45% van de totale handelsbeweging van Rusland gemoeid was³.

1 J. Presser, *Autobiografische schets 1899-1912* (S. 1., 1978) 137. We komen op de samenstelling van de groep gedupeerden later terug.

2 Zie bijvoorbeeld *Financieel Dagblad*, 12 augustus 1986; *De Volkskrant*, 11 juli 1987; *Algemeen Dagblad*, 28 september 1991; *The Times* van 16 juli 1986 besteedde aandacht aan de Engelse situatie.

3 H. G. Moulton, L. Pasvolksy, *War debts and world prosperity* (New York, 1932) 25.